

سرمقاله

فضای صدور و سبب ورود دو رکن مستقل در فهم حدیث

حسین محققیان*

حدود ۳۴۰ سال^۱ حضور معصومان^ع در جامعه با شرایط متفاوتی از جهت فرهنگ، اقتصاد، سیاست، امنیت و ... روبه‌رو بوده است. این شرایط متفاوت موجب تغییر رفتار حکومت‌ها، عالمان و به تبع اقبال مختلف جامعه می‌گشت و در نتیجه رفتارها و گفتارهای متفاوتی را نیاز داشت. دانش فقه الحدیث در کنار تاریخ حدیث، تأثیرگذاری این شرایط و اقتضاءها بر صدور روایت را در بحث از فضای صدور و سبب ورود حدیث بررسی می‌کند.

فضای صدور روایات که در تعریف رایج به اسباب ورود حدیث معروف شده^۲ یکی از عوامل یاری‌رسان در فهم صحیح کلام معصومان^ع است. در تعریف اسباب ورود حدیث نوشته‌اند:

زمینه‌ای که موجب شده است معصوم^ع سخن بگوید و حکمی را بیان و مسأله‌ای را طرح یا رد و انکار کند و یا حتی کاری را انجام دهد.^۳

به عبارت دیگر درک انگیزه‌های صدور سخن از معصوم^ع را می‌توان اسباب ورود حدیث نامید.^۴ عالمان در اهمیت دانستن سبب ورود حدیث همانند دانستن شأن نزول آیات قرآن هم‌سخن هستند^۵ و در نگاه برخی حدیث‌پژوهان - با توجه به هدف ماندگاری آیات قرآن و دخالت داشتن اسباب ورود حدیث در فهم روایات - ارزش آن بیشتر از دانستن شأن نزول قرآن است.^۶ هر چند در ارتباط با اسباب صدور حدیث کتاب‌هایی نوشته شده و در این باره گفت‌وگو کرده‌اند اما این نوشته‌ها بیشتر به مثال‌ها و نمونه‌های روایی پرداخته‌اند که از لابه‌لای کتاب‌ها جمع‌آوری شده و آن‌ها را تبیین نموده‌اند، و به‌صورت مستقل

* مدرس مرکز تخصصی و پژوهشگر پژوهشکده حدیث حوزه .
Hmohgeg@yahoo.com

۱. از شروع بعثت (ده سال قبل از هجرت) تا پایان غیبت صغری (سال ۳۲۹ ق).
۲. ر.ک: منطق فهم حدیث، ص ۲۹۱.
۳. روش فهم حدیث، ص ۱۲۸.
۴. ر.ک: منطق فهم حدیث، ص ۲۹۳.
۵. ر.ک: اللمع فی اسباب ورود الحدیث، ص ۲۸.
۶. ر.ک: منطق فهم حدیث، ص ۲۹۴.

کمتر به این موضوع پرداخته شده است.^۱

فضای صدور احادیث را از جهات مختلف می‌توان بررسی نمود. آیا این احادیث در پاسخ به پرسشی صادر شده‌اند؟ آیا این احادیث در مقام احتجاج و مناظره مطرح شده‌اند؟ آیا معصوم □ در مقام تعلیم بوده است؟ آیا فرهنگ و باوری عمومی - قرینه منفصل - موجب بیان این سخنان شده است؟ و بسیاری پرسش‌های جزئی دیگر که پاسخ به آن‌ها در گرو شناخت سبب و فضای صدور حدیث است که در پس آن بخشی از شناسه هر روایت شکل می‌گیرد.

همان‌طور که گذشت برخی فضای صدور حدیث و سبب صدور حدیث را دو اصطلاح نزدیک به یک‌دیگر می‌دانند، ولی میان این دو تفاوت‌هایی وجود دارد؛ چنان‌که با مراجعه به مصادیقی که برای اسباب صدور حدیث ذکر کرده‌اند، این نکته پررنگ‌تر می‌شود.

به عنوان در زمان امام کاظم □ برای همسر یکی از اصحاب در عادت ماهانه مشکلی پیش آمد، از فقهای آن زمان پرسید، جوابی دادند. در سفر حج، قصد داشت خدمت امام کاظم □ مشرف شود. امام فرمود: در منی، پس از آن که رفت و آمد مردم کم شد به خیمه من بیا. راوی می‌گوید: منتظر شدم، وقتی جمیعت آرام گرفت به سمت خیمه امام حرکت کردم، نزدیک خیمه حضرت، فردی از من پرسید: چه کسی هستی؟ زمانی که خود را معرفی کردم؛ گفت: من منتظر شما بودم، بدون آن‌که از حضرت اجازه بگیری وارد خیمه شو، ایشان منتظر شماست. راوی می‌گوید: وارد خیمه شدم، امام تنها در خیمه نشسته بود. موضوع را با ایشان در میان گذاشتم، امام برای این‌که مطمئن شود کسی صدای ایشان را نمی‌شود، به راست و چپ نگاه کرد و پاسخ مرا داد و تأکید داشت که کسی از پاسخ مطلع نشود.^۲

این روایت دو جهت دارد. نخست. برای یکی از موالیان مشکلی پیش آمده و با امام کاظم □ در میان می‌گذارد؛ پاسخ امام هرچند ناظر به پرسش اوست، ولی حکم کلی و قابل استناد در موارد مشابه است. دوم. نوع برخورد امام و شیوه ملاقات حضرت با پرسش‌گر نشان دهنده اما و اگرهایی در جامعه آن دوران است و به نوعی می‌تواند به تکمیل پازل تاریخ حدیث در آن دوران کمک کند.

به نظر می‌رسد بیشتر به رخدادهایی که در صدور یک حدیث دخالت داشته، به آن نزدیک است و محتوای خاص دارد اسباب صدور حدیث گفته می‌شود؛ مانند پرسش یک راوی، اتفاق خارجی، شخصیت راوی و تقیه که باعث بیان حکم یا نکته‌ای شده است؛ اما فضای صدور حدیث اعم از این مسائل بوده و شامل تأثیر غیر مستقیم عوامل بیرونی و جو حاکم بر جامعه نیز می‌شود. عواملی مانند حکومت اسلامی، مصالح و مفاسد جامعه، علم غیب امام و شرایط اقتصادی از این جمله هستند. این عوامل محیطی اقتضاءهای خاص پدید می‌آورند که به صورت غیر مستقیم بر محتوای احادیث تأثیر دارد. متأسفانه در آثار موجود به تفاوت میان فضای صدور حدیث و سبب صدور حدیث پرداخته نشده است. شاید بتوان

۱. ر.ک: اسباب صدور حدیث، ص ۶۶.

۲. ر.ک: الکافی، ج ۳، ص ۹۲، ح ۱.

تفاوت شأن نزول آیات و سبب نزول آیات را - که برخی از قرآن پژوهان مطرح کرده‌اند - در اینجا نیز مطرح کرد. شأن نزول همانند سبب فضای صدور حدیث کلی است، بر خلاف سبب نزول آیات که موجب اختصاص آیه به همان مورد می‌شود.^۱

بنابر آن چه گذشت بررسی ابعاد فضای صدور حدیث به‌عنوان یکی از ارکان فهم روایت از موضوع‌های کمتر کار شده در علوم حدیث است که متأسفانه توجه کمتری به آن شده و لازم است حدیث پژوهان در این مورد پژوهش‌هایی را سامان دهند.

مرکز تخصصی حدیث حوزه بنابر رسالت خود در زمینه نشر علوم و معارف اهل بیت □ در این راستا فعالیت‌هایی را انجام داده و برنامه‌هایی را در نظر دارد. هم‌چنین در راستای نیازسنجی دانش حدیث^۲ بیش از ۷۰ پایان‌نامه، مقاله، کنفرانس و کتاب را در این موضوع خاص شناسایی کرده و با حدیث پژوهانی که به نگارش پایان‌نامه و مقاله در این زمینه تمایل دارند، آماده همکاری است.

هیات تحریره فصلنامه علمی - اطلاع رسانی علوم و معارف قرآن و حدیث نیز در راستای سیاست خود - مبنی بر حمایت از نگاه‌های علمی در موضوعاتی که کمتر به آن پرداخته شده است - نشر آثار علمی در موضوع فضای صدور حدیث، سبب صدور روایت، شأن نزول و سبب ورود آیات قرآن، از اولویتهای نگارشی آن محسوب شده و مقالات در این زمینه اولویت چاپ خواهند داشت. هم‌چنین علاقه‌مندان به نگارش در این موضوع مساعدت ویژه علمی خواهند یافت.

۱. ر.ک: روش تفسیر قرآن، ص ۱۱۵-۱۱۰. به عنوان نمونه سبب نزول آیه اولی الامر «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ هُمْ رَاكِعُونَ» (المائدة: ۵۵) انفاق انگشتر توسط امیرالمومنین؟ ع؟ در نماز است ولی شأن نزول این آیه معرفی جانشین و وصی پیامبر؟ صل؟ شمرده می‌شود.

۲. مرکز تخصصی حدیث کلان پروژه نیازسنجی دانش حدیث را به سفارش معاونت پژوهش حوزه‌های علمی انجام داده است. نزدیک به ۲۰۰۰ موضوع نیازمند پژوهش در زمینه علوم و معارف حدیث گردآوری شده که در قالب کتاب علمی، مقاله، پایان‌نامه و رساله اولویت‌بندی گردیده و به زودی به جامعه علمی ارائه می‌شود.

منابع

۱. قرآن.
۲. روش تفسیر قرآن، محمود رجبی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، دوم، ۱۳۹۴ش.
۳. روش فهم حدیث، عبدالهادی مسعودی، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۴ش.
۴. اللمع فی اسباب ورود الحدیث، جلال‌الدین سیوطی، تحقیق: تحت اشراف مکتب البحوث و الدراسات، بیروت: دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۱۶ق.
۵. منطق فهم حدیث، سید محمدکاظم طباطبائی، قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی []، ۱۳۹۰ش.
۶. اسباب صدور حدیث، داوود سلیمانی، مجله مقالات و بررسی‌ها، شماره ۷۶ (دفتر اول)، پاییز و زمستان ۱۳۸۳ش.

